

І. КАРАБУЛАТОВА

МІФ ПРОСТОРУ В СПАДЩИНІ О. ПРИЦАКА

Топонімічний простір, який складається з власних назв, визначається тією моделлю світу, яка існує в когнітивному уявленні народу, що здійснює номінацію. Намагаючись реконструювати історію, ми моделюємо міф того чи іншого простору. Ці міфологеми можуть бути різними, однак, саме від них залежить вектор розвитку країни сьогодні і в майбутньому. У теорії О. Прицака міф простору вибудований як широка панорама комунікації етносів в історичній ретроспективі, але зроблено це поетичним чином. Стереотип українського характеру, що проявляється в освоєнні території, у прагненні досягнути божественне начало, в умінні долати труднощі, зіставляється зі стереотипами просування, освоєння території інших народів, що дозволило виявити О. Прицаку деякі семіотичні універсалиї, які об'єднують українців із етносами інших мовних груп. Однак саме ця позиція викликає неоднозначну реакцію з боку російських істориків, але для О. Прицака як справжнього українця важлива не лише відповідність до строгих наукових фактів, але й краса, поетичність побудови гіпотези.

Незважаючи на те, що міф є архаїчною формою світобачення, він властивий не лише первісній свідомості, але також “зберігає своє значення і на найвищих стадіях культурного розвитку” [Кассіпер 1993, 154]. Тому і сучасна людина не втратила його логіки. Крім того, міф являє собою досить чіткий, і тому легко сприйнятний, набір “цінностей”, що важливо для експерименту, який провокує дискурсивне “оживлення” слова людиною (наукове й естетичне пізнання в рамках півгодинного експерименту повноцінно реалізувати набагато складніше). При цьому міф як смислова “домінанта” (О. О. Ухтомский) сприйняття, що задаєть-

ся експериментально, має являти собою для продуцента “об’єктивно-світоглядну цілісність” [Лосев 1994, 257], “абсолютно необхідну категорію думки і життя” [Він же 1991, 24], яка “існує як єдино можлива картина світу”, “розвивається сама із себе” і “нічого не визнає окрім себе” [Там само, 172–173], оскільки “доки домінанта в душі яскрава і жива, вона тримає у своїй владі все поле душевного життя” [Ухтомський 2002, 49].

Е. Кассіерер виділив основні принципи міфу як форми думки:

1. “Ім’я в міфологічному сенсі ніколи не є суто конвенціональним знаком речі, воно його реальна частина... котра... не лише представляє ціле, але й насправді “є” цілим” [Кассіерер 2000, 286].

2. Міфічне поняття причинності суголосне зовсім не часовій безперервності (Kontinuitat), воно просторово сусидить (Kontiguitat)... просте буття речей разом, їх просторова дотичність... приховує в собі таємничі сили” [Там само, 304–305].

3. Споглядання міфічного суб’єкта “стискається, воно певною мірою стягується в одну точку”, в якій “знаходять і підкреслюють той момент, на який падає акцент “значення”” [Там само, 378].

4. Міф “перетворює певний зміст уявлень, даний як такий, у форму повідомлення, розповіді. Замість того, щоб відкрити походження цього змісту, пояснити його нам, він дає лише його експлікацію, оповідь у формі події, що відбувається в часі”¹ [Там само, 285].

Особливе місце серед “текстових” реалізацій міфу посідає легенда, оскільки це практично чистий міф, виражений у словах. Жанр легенди трактується вченими по-різному [Пропп 1998, 269–270]. Ми під легендою розуміємо етіологічну розповідь (про чудесне походження світу, людей, тварин, рослин і т. д.), що зосереджує свою увагу на надзвичайно важливому принципі міфологічної свідомості — специфічній казуальності, що проявляється у вільному переході однієї речі в іншу в процесі магічної взаємодії. Жанроутворюючими параметрами легенди є: установка на пізнання та пояснення світу через уяву; установка оповідача на достовірність; необхідність описати основну подію — погодження чогось; одноепізодність; усність побутування; відсутність спільних фор-

¹ Порівняйте також: “міф є в словах дана особистісна історія” [Лосев 1991, 169], а також “Міф є словесне вираження (виділено мною. — І. К.) такого пояснення (аперцепції), при якому образу, що пояснює, який має лише суб’єктивне значення, приписується об’єктивність, справжнє буття в тому, що пояснюється”, “міф є переважно словесний твір” [Потебня 1976, 432–433].

мул і можливість імпровізації автора; особлива міфологічна роль слова, що сприймається суто магічно (як зосередження речі) [Гусєв 1967, 156–167; ЛЕС 1987, 177; КЛЕ 1967, 90–91].

Філософія козацтва як етнолінгвокультурного феномену порівнюється із духом експансії у тюркських народів, що дозволило вченому припустити, що дух козацької вольниці лежить в основі так званих “кочових імперій” — і слов’ян, і тюрків. Та ж ідея незалежності, свободи та лідерства, яка є у хозар, впала на підготовлений ґрунт наукового мистецтва О. Прицака. Сьогодні ми можемо лише припустити, наскільки близькі і/чи далекі були ці культури одна від одної. Варто зазначити, що ця ідея сьогодні розробляється і в працях М. Аджі, який припускає, що тюркський дух просяк не лише Азію, але й Європу в цілому. Подібний код освоєння території робить культури, які так далеко стоять одна від одної в часі і просторі, близькими. У зв’язку з цим взаємодія народів по-різному проявлялася в їхній етнокультурній історії, зачіпаючи мову і духовну культуру, господарську діяльність і матеріальне життя. У поліетнічних регіонах при збереженні свосвідності культури нерідко виникають спільні її риси. Поряд із мовою, самосвідомістю, характером та увлеченнями про довколишній світ етнічні особливості багатогранно проявляються в традиційній народній культурі. Етнічна самосвідомість, з одного боку, відображає об’єктивно існуючі особливості культури, а з іншого — здатна активно впливати на еволюцію етнічної спільноти, підсилюючи інтерес до національної культури та історії, сприяючи формуванню специфічних національних інтересів.

Одним із важливих компонентів етнічної самосвідомості є стереотипи сприйняття свого та інших епосів [Бромлей 1998], тому, наприклад, у деяких ненецьких колискових піснях співається: “Нісянд неври недов-ов Сьонзянд мюня мейоз-ов. Хібіріяй няюв-ов Сеяр періпайов-ов” (Не забувай древніх доріг Твого батька. Кожного зустрічай Із відкритим серцем). Коли до ненців приїжджає гість, на його честь складається пісня, в якій перелічуються всі родові коліна цієї сім’ї та місце гостя в цій системі. Включеність минулого в життя сьогодення дозволяє по-особливому переосмислити події. У свою чергу не можна тут не згадати і традицію **жирау** у казахів. Вочевидь, що в умовах кочового способу життя (тундри чи степу) і казахи, і ненці, і українці-козаки вдосконалювали те, що можна було забрати з собою, — мистецтво озвученого слова, створюючи цілі книги, що звучали (*пор.* феномен кобзаря в українців та акина у казахів).

Автостереотипи підсилювалися не лише на основі ритуалів, різних текстів, але й завдяки музиці. Поширеним мелодійним ходом в українських народних піснях є спадний мелодійний скачок від першого ступеня до нижньої субдомінанти, що виступає переважно в піснях з основним гармонійним мінором, який кодує на рівні музичної мови на ініціативну поведінку, революційність, до реалізації нездійснених мрій, незважаючи на зіткнення з суворою правдою життя [Карабулатова 2005]. Етнічна ідентичність, як і будь-яка інша форма ідентичності, формується стихійно, в процесі соціалізації особистості, в той же час усвідомлення приналежності до певної етнічної спільноти стає одним із перших проявів соціальної природи людини. Зібрані нами польові матеріали дозволяють зробити висновок про те, що традиційна народна культура є формою наведеної етнічної свідомості.

Український етнос не є новацією на території Тюменської області, перші черкаси з'явилися тут ще у XVII ст. Однак під час масових переселень в епоху Столипінської реформи на землях Тобольської губернії не лише виникли поселення з українським компонентом, але й назви рік, озер [Карабулатова 1996]: озеро Нічки, озеро Південь, Свариблівка.

В цілому ім'я, вірніше те, що стоїть за іменем, ономаміф, ономастичний концепт, виступає як складна система:

Топонімічні легенди ґрунтуються на асоціативному сприйнятті топонімів, яке може бути далеким від історичної реальності. У цьому зв'язку ментальний простір власної назви становить інтерес, оскільки, функціонуючи в поліетнічному середовищі, всі елементи регіональної ономастичної системи перебувають під впливом еталонів стереотипів сприйняття, притаманних людині як суб'єкту пізнання [Карабулатова 2001; 2002]. Зв'язки, що виникають між лексикографічним, етимологічним та асоціативним і/чи психологічно реальними значеннями оніма, наче світлові лінії, що простирають крізь простір людського мозку згустки нових всевітів імені, пронизують космос людської свідомості. Достатньо згадати досить стійкий міф у науковій літературі царського та радянського періодів про етимологію топоніма Україна від “окраїна”. Разом із тим, розширення поля досліджень вносить нові факти, що дозволяють вийти за межі буденного асоціювання. О. Прицак у своїх працях обґрунтовано писав про тісні зв'язки між різними народами, що волею долі опинилися на території давньої України. Природно, що етногенез такої благодатної території не міг бути однорідним: тюрки, хозари, слов'яни — це далеко неповний перелік народів. Так, про вплив духовного світу тюркської культури на світ Європи та Азії до і після Великого переселення народів, підтримуючи позицію О. Прицака, досить цікаво пише М. Аджі [2007].

У контексті сучасної історії геополітична роль Тюменської області як серця Євразії є центроутворюючою. Звідси йдуть “судини” нафтопроводів, що з'єднують Європу та Азію. Тому якщо подивитися на прихований сенс тюменського серця-простору, то видно, що перед нами три потужних центри: Тюмень — Тобольськ — Ханті-Мансійськ, засновані тюрками (пригадаймо, що раніше Ханті-Мансійськ називався Самарово, начебто за іменем князя Самара. Незважаючи на вказівку, що князь був вогульський, ім'я в нього було тюркське, в одному ряду з такими, як Самарканд / Сумерканд, Самара / Сумеру — на згадку про священну алтайську гору тюрків Уч-Сумер (“місто трьох вершин”). Вона починалася як центр світу (Меру). Звідси все починалося і тут закінчувалося. Це було найсвятіше місце в Древньому Алтаї [Аджі 2007, 99]. Справді, Самарово було розташоване біля підніжжя гори. Сакральні місця можуть повторюватися у профанному світі багаторазово та ідентично. Цікаво, що у місцевих ханти ця гора також вважається присвяченою верховному богові Торуму — “Космосу”, “Небу”).

Священна тьма Тюмень наводила жах і тремтіння. Варто відзначити, що десятикратне число, як принцип господарчого розпорядку, дуже

цікаве: давні тюрки за всієї своєї любові до містики та магії одночасно були дуже практичними і точними господарями. Чи не тому великий Тамерлан вважав за необхідне у своїй “Автобіографії Тимура” вказати на генеалогічному дереві, вибитому на сталевій дошці, сина (родича сина?) Яфеса такого собі Тумень-хана [Тамерлан 2005, 65, 246]. Уламки тюркського міфу розкидані по величезному простору Євразії як послання наших предків про просування та розвиток великої тюркської культури на євразійській території, саме про це й писав О. Прицак. Тюрки не просто робили кроки до зближення Заходу і Сходу, а й створювали свою державу, з’єднуючи роз’єднаний древній світ в єдине ціле. Сьогодні трон спадкоємця великої древньої Євразії вільний, це дає всім нам потужну мотивацію пробудження генетичної пам’яті, що допомагає творити сьогодення і майбутнє. В умовах становлення нових незалежних держав нам необхідні міфи як форми масового переживання та тлумачення дійсності.